

FAZIL BAXŞƏLİYEV
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti
baxsaliebfazil@yahoo.com

XIX ƏSRİN SONLARINDA ŞİMALI AZƏRBAYCANDA SAHIBKAR KƏNDİNDƏ TAXILÇILIQDA ƏMTƏƏ - KAPITALIST MÜNASIBƏTLƏRİNİN YARANMASI

Açar sözlər: kapitalist, inkişaf, kənd, Şimal.

Ключевые слова: капиталист, развитие, деревня, Северный

Key words: capitalist, development, villaj, Nothern.

Azərbaycan sahibkar kəndində əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişaf templəri müxtəlif yerlərdə və kənd təsərrüfatı istehsalının ənənəvi sahələrində vaxt və yeri baxımından müəyyən fərqlərə malik olmuşdur. Bəhs olunan münasibətlərin yarandığı sahələr içərisində ilk növbədə ipəkçilik, sonra isə pambıqçılıq, taxılçılıq, maldarlıq və digər sahələr dayanırdı. XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəlində sahibkar kəndində əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı ilk növbədə daxili bazarın yaranması və ayrı-ayrı ərazilərin və qəzaların müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixtisaslaşmasına təsir göstərirdi. Əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı prosesi kənd təsərrüfatı istehsalının bütün sahələrində heç də eyni sürətlə və dinamika ilə cərəyan etməmişdir.

XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərində sahibkar kəndində əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı ilk növbədə daxili bazarın yaranması və ayrı-ayrı ərazilərin və qəzaların müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixtisaslaşmasına təsir göstərirdi(11-s.132). Burada belə bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Cənubi Qafqaz dəmir yolunun Bakı hissəsi adlanan 515 verstlik Bakı-Tiflis dəmir yol xəttinin 1883-cü ilin mayın 8-də istifadəyə verilməsi dəmir yolla yükdaşımaların artması müstəsna rol oynamışdı(1-s.52).

Digər tərəfdən həm hər iki quberniya, həm də ayrı-ayrı qəzalar üzrə rəqəmlərin əldə olunması, hesablanması və müqayisə edilməsi mümkün olan faktlar və statistik rəqəmlər göstərir ki, əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı prosesi kənd təsərrüfatı istehsalının bütün sahələrində heç də eyni sürətlə və dinamika ilə cərəyan etməmişdir. Taxılçılıq, maldarlıq, bağçılıq və üzümçülük, daha sonra ipəkçilik, pambıqçılıq, tütünçülük, biyan kökü və s. kənd təsərrüfatı istehsalı sahələri əmtəə-kapitalist münasibətlərinin meydana gəlməsi və inkişafı baxımından tədqiqatımızda əsas diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Lakin bu sahələrin heç də hamısında əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranma vaxtı və inkişaf sürətləri eyni olmamışdır.

Azərbaycanda sahibkar kəndində taxılçılıq və maldarlıq istehsal sahələrinin tarixən qədim ənənələrə malik olmasına baxmayaraq əmtəə-kapitalist münasibətləri həm daxili, həm də Bakı-Tiflis dəmiryol xəttinin çəkilməsindən sonra xarici bazarların tələbatından asılı olaraq üzümçülük və şərabçılıq, pambıqçılıq və digər sahələr yeni əmtəə-kapitalist münasibətlərinə daha asan uyğunlaşırdı(3-s.45). Əksinə taxılçılıq, maldarlıq və bəzi başqa kənd təsərrüfatı istehsalı sahələrində əvvəlki feodal-asılı münasibətlərinin bir çox qalıqlarının qalması, əmək alətləri və istehsal texnikasının, demək olar, təkmilləşmədən dəyişməz qalması, digər tərəfdən əmək məhsuldarlığının artması qarşısında da maneəyə çevrilirdi(2-34).

Azərbaycan sahibkar kəndində, bir qayda olaraq, taxıl məhsulları istehsalı əhəmiyyətli

yer tutmuşdur. Lakin çox vacib kənd təsərrüfatı, əmtəəlik məhsulu xarakteri daşıyan bu bitki istehsalı səviyyəsi nəinki quberniyalar, həm də qəzalar üzrə eyni olmamışdır. Əvvəla qeyd edilməlidir ki, XIX əsrin sonlarından başlayaraq 1913-cü ilə qədər taxıl məhsulları istehsalının ümumi həcmində elə bir ciddi irəliləyiş yaranmamış, əksinə bəzi illərdə, o cümlədən XX əsrin əvvəllərində baş vermiş iqtisadi böhran dövründə, 1907-1910-cu illərdə hətta məhsulun ümumi həcmində azalmalar baş vermişdir(4-s.82). Hətta, təxminən 18-20 il ərzində 1901-ci il Şimali Azərbaycanda ən az taxıl məhsullarının toplandığı il kimi yadda qalır(4-83).

Bəhs olunan dövrdə Şimali Azərbaycan qəzalarında istehsal olunmuş taxılın müəyyən qismi əmtəəlik xarakter daşıyırdı. 1897-ci il ümumimperiya siyahıyaalmasına əsasən iki Azərbaycan quberniyasında yaşayan əhalinin sayının 1,750 mindən bir qədər çox(12-s.67) və toplanan taxıl məhsullarının cəmi 64 984 min pudan çox olduğunu nəzərə alsaq, adam başına düşən taxıl məhsulunun 37,1 pudan bir qədər artıq olduğunu müəyyən etmiş oluruq. Əgər eyni hesablamaları qəzalar üzrə aparsaq, bir qədər fərqli vəziyyət yaranır. Belə ki, Yelizavetpol quberniyasında yalnız Yelizavetpol, Qazax, Cavanşir qəzalarında, Bakı quberniyasında isə Cavad və Lənkəran qəzalarında adambaşına düşən taxılın həcmi orta quberniya göstəricisindən yuxarı olmuşdur. Bakı qəzasında isə bu rəqəm təxminən 4 dəfə az - 9,3 puda bərabər olmuşdur. Şamaxı qəzası üzrə isə bu rəqəm cəmi 16 pud təşkil etmişdir(7-№147). Qeyd etməliyik ki, bu rəqəmlər sahibkar və dövlət kəndləri üzrə ümumi göstərici olsa da, taxılçılıqda kəndin bu iki qütbü arasında vəziyyət təxminən bir-birinə yaxın olmuş və istehsal göstəricilərində elə bir ciddi fərq mövcud olmamışdır.

Beləliklə, quberniya və qəzalar üzrə adambaşına düşən taxıl məhsulunun orta göstəricisi müəyyən olunduğundan və bu məhsulun təxminən 27-33 pud arasında olan hissəsinin kəndli ailəsinin şəxsi tələbatı və toxumlucq üçün nəzərdə tutulan hissələr ayrıldığını nəzərə alsaq, məhz məhsulun hansı hissəsinin sırf əmtəəlik xarakter daşdığını müəyyən etmiş oluruq. Bu rəqəm isə həm quberniyalar, həm də qəzalar üzrə olduqca müxtəlifdir, bəzən isə hətta yığılmış məhsul kəndlilərin şəxsi tələbatını ödəmək üçün belə çatışmırdı. Bunu nəzərə alaraq biz quberniyalar üzrə yalnız məhsulun müəyyən hissəsinin əmtəəlik xarakter daşdığı qəzaların göstəriciləri üzrə dayanırıq.

Belə ki, 1898-ci il statistik məlumatlarını nəzərdən keçirdikdən sonra məlum olur ki, Bakı quberniyası üzrə ən az əmtəəlik taxıl məhsulu Bakı qəzasında (634 824 pud), ən çox isə Quba qəzasında (4 572 300 pud) qeydə alınmışdı(14-s.63-64). Bu vəziyyət isə ilk növbədə Bakı qəzasında taxıl əkinini üçün əlverişli əkin sahəsinin azlığı, Quba qəzasında isə əmtəəlik məhsulun alınması aparılmasına xüsusi tələbatı olan Şimali Qafqazla və imperiyanın digər rayonlar ilə əlaqələrin olması ilə əlaqələndirilməlidir(8-s.№258). Bu məhsulun ən azı 1/3 hissəsinə sahibkar kəndində istehsal olunması şəksizdir.

Burada belə bir maraqlı cəhət də qeyd olunmalıdır ki, qəzalar üzrə əmtəəlik taxıl məhsulunun satılması, daşınması aparılmasında da qəzalar üzrə müəyyən fərq olmuşdur. Belə ki, əmtəəlik taxıl ticarətinin daha intensiv getdiyi qəzaların əsasən Bakı - Tiflis dəmir yol xəttinin ətrafında yerləşməsi də diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biridir. Bu Yelizavetpol, Qazax, Cavanşir, Ərəş, Bakı, Göyçay və s. qəzaların sahibkar kəndlərində istehsal edilmiş əmtəəlik taxılın tez satılması və daşınması aparılması istehsalı xeyli dərəcədə stimullaşdırırdı(4-s.35).

Bir qədər də sahibkar kəndində taxılçılıqda məhsuldarlığın aşağı olması səbəbləri haqqında danışmaq istərdik. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində kifayət qədər artmasına baxmayaraq, taxılçılıqda əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması prosesinin tam güclənməməsində bu əsas səbəblərdən biri idi. Bu isə əkin sahələrinin dəyişməz qalması, bəzi

hallarda mülkədar və sahibkar kəndli təsərrüfatlarında daha gəlirli sayılan pambıq, tütün və başqa bitki növləri əkilməsinə üstünlük verilməsi, əmək alətlərinin primitivliyi və digər hallardan irəli gəlirdi.

Təkcə, 1897-ci ildə Azərbaycan quberniyalarında həm sahibkar, həm də dövlət kəndlərindən təxminən 30 milyon puda yaxın taxıl satışı çıxarılmışdı(4-s.83). Lakin sonrakı illərdə bu rəqəmin dəyişməsinin şahidi oluruq. Bu da toplanılan taxıl məhsulunun az və ya çox olması ilə əlaqədar idi. Məsələn, 1898-ci ildə hər iki kənddən Bakı quberniyasında satışı 23628 min puddan çox taxıl məhsulları çıxarılması haqqında məlumat verilir. Bu məhsulun təxminən yarıdan çoxu bəy və varlı kəndlilərin təsərrüfatlarının payına düşürdü(4-s.84). Bakı quberniyası qəzaları arasında satışı daha çox taxıl məhsulu çıxaran Quba (4572 min pud) və Göyçay (2398 min pud) qəzaları, ən az əmtəlik taxıl istehsal etmiş qəza isə Bakı (634824 pud) qəzası idi(4-s.85).

XIX əsrin sonlarında Zaqafqaziya bazarlarında taxıl məhsullarının qiymətinin, o qədər də yüksək olmadığını qeyd etməliyik. Bakı - Tiflis dəmir yol xətti istifadəyə verilənədək taxılı daşımaq xərclərinin yüksək olması əmtəlik taxıl istehsalının artmasına mane olurdu. Yolların olmaması, böyük bazarlardan uzaqda yerləşmələri, daşınma xərclərinin yüksək olması (bir pud üçün 30-40 qəpik) və s. səbəblər Azərbaycan sahibkar kəndinin böyük əksəriyyətinin taxıl məhsullarının satılmasından, heç olmazsa, minimum gəlir əldə etməsini çətinləşdirirdi.

Sahibkar kəndində istehsal edilmiş əmtəlik taxılın bazara çıxarılması və ya satılması müxtəlif forma və mərhələlərdə baş verirdi. Ən çox yayılmış forma sahibkar kəndlilin öz məhsulunu yaxınlıqdakı qəza mərkəzindəki bazarlara çıxarması idi. Lakin bu forma geniş yayılsa və ənənəvi olsa da, satılmış məhsulun həcmi o qədər də geniş olmurdu, qiymətləri isə aşağı idi.

Lakin sahibkar kəndlilərinin və qismən də mülkədarların öz taxıl məhsullarının satışı üçün digər formalar da var idi. Nisbətən geniş yayılmış formalardan biri taxıl alverçiləri və möhtəkirləri olan bir qrup vasitəçi şəxslərin elə kəndlərin özündə hazır məhsulu yerində özünü üçün əlverişli qiymətlərlə alması, yaxud mövsümi işlərin əvvəlində kəndlilərə verilmiş borc əvəzində taxılın çox ucuz qiymətlərlə satın alaraq, xeyli gəlir əldə etmələri idi. Beləliklə, ya toxumluq məhsul, ya şəxsi tələbatın ödənilməsi məqsədilə müxtəlif sələmçi və vasitəçi şəxslərdən əvəzini hazır məhsulla hesablaşmaq əvəzində borc və kredit almış bu cür kəndlilərin mövsümün sonunda öz məhsulunu real bazar qiymətlərindən də aşağı satmağa məcbur olması vasitəçilik edən şəxslərə xeyli qazanc əldə etmiş olurdular(4-s.36).

Əslində əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yenicə yaranmağa başladığı, ölkə daxilində hazır taxıl məhsulunun bazarlara daşınmasının müxtəlif çətinliklərlə bağlı olduğu bir şəraitdə bu başqa cür ola da bilməzdi. Bu vəziyyət Bakı-Tiflis dəmiryol xəttinin çəkilməsinə qədər və hətta ondan sonrakı ilk illərdə də davam etmişdi. Nəticədə isə bazar, alqı-satqı münasibətlərinə yenicə keçməyə başlamış və həm müxtəlif vergilərin, həm də alınmış borcların əvəzini ödənilməsi məcburiyyətində qalan kəndlilərin satılıq taxılın ölçülməsi, çəkisi, növünün müəyyən olunması və s. zamanı tacir və möhtəkirlər tərəfindən aldadılmasına da şərait yaradırdı(13-s.434).

Bakı-Tiflis dəmiryol xəttinin çəkilməsilə bu sahədə vəziyyət xeyli dəyişir. XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvələrində Azərbaycan kənd təsərrüfatı istehsalından əldə olunan gəlirin təxminən 2/3-nin taxılçılığın payına düşdüyünü nəzərə alsaq, sahibkar kəndli, habelə mülkədar təsərrüfatlarından alınan satılıq taxılın Bakı, Yelizavetpol, Yevlax, Qarayazı, Ağstafa və digər dəmir yol stansiyalarına daşınaraq buradan Azərbaycanın, habelə imperiyanın digər yaşayış məntəqələrinə daşınıb aparılmasının asanlaşması və bu prosesin

get-gedə sürətlənməsi əslində taxılçılıqda əmtəə-kapitalist münasibətlərinin ləng də olsa, hər halda durmadan artmasında dəmiryol nəqliyyatının mühüm rol oynadığını göstərirdi. Təkcə 1885-ci ildə Yelizavetpol qəzasından digər quberniya qəzalarının birlikdə olduğundan təxminən 2,5 dəfə çox və ya 303635 pud taxıl göndərilməsi(9-s.84-86) sözsüz ki, ilk növbədə əmtəəlik taxılın indi dəmiryol nəqliyyatı ilə daşınmasının nisbətən asan və ucuz başa gəlməsilə əlaqədar idi.

Yelizavetpol və Bakı quberniyasında istehsal olunmuş satlıq taxılın əsas dəmiryol stansiyaları ilə daşınmasının artması da iki əsrin qovuşunda dinamik olaraq artmaqda davam edirdi. 1890-cı illərin ilk üç ilində Yelizavetpol stansiyası ilə daşınan satlıq taxıl təxminən 14,19%, Yevlax stansiyası ilə 24,5%, Bakı stansiyası ilə 13,4% artmış və orta illik daşınmaların həcmi müvafiq olaraq 6619, 38790 və 1228331 puda bərabər olmuşdur. Bunun yarından çoxu sahibkar kəndinin payına düşürdü(9-s.87-88).

Ümumiyyətlə, bir cəhəti də nəzərə almalıyıq ki, sahibkar kəndinin istifadəsindəki sahələrin, o cümlədən taxılçılıq üçün yararlı olan təxminən 1/3-nin almasına baxmayaraq, Azərbaycan kəndinin bu qütbündə taxıl və digər əkinçilik məhsullarının yarından çoxunun istehsal edilməsi bir çox səbəblərlə bağlı idi. İlk növbədə mülkədarların və varlı-qolçomaq kəndlilərin öz təsərrüfatlarını yeni qaydalara idarə etmək, məhsuldar şum və biçin alətlərini almaq üçün müəyyən vəsaitə malik olması, onların təsərrüfatlarının miqyasca böyüklüyü və s. cəhətləri qeyd etməliyik. Mülkədar və varlı-qolçomaq kəndli təsərrüfatlarında o dövr üçün yeni olan kənd təsərrüfatı maşınları və avadanlıqlarının alınması istifadəyə verilməsi xırda kəndli pay torpaqları ilə müqayisədə birincilərin mövqelərini möhkəmləndirir və əldə edilmiş nəticələri artırır.

XIX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq kənd yerlərində sahibkar kəndlilərinin artıq satlıq taxılının realizə edilməsi üçün həm zərurət, həm də yeni imkanlar, eyni zamanda çətinliklər yaranır. Azərbaycanın elə bir qəzası olmamışdır ki, orada sahibkar kəndində az-çox miqyasda taxılçılıqla məşğul olmasınlar(13-s.245). Lakin taxılçılıqla orta və daha iri miqyasda məşğul olunan əkinçilik rayonları və qəzaları heç də hamısının ətrafında kənd təsərrüfatı məhsulları və taxılçılıq məhsulları realizə olunan bazarlar mövcud deyildi. Lakin vaxt keçdikcə artıq satış bazarları yaranan taxılçılıq rayonları yaranır. Bunlar Yelizavetpol, Qazax, Quba, Lənkəran və digər qəzalarda baş verirdi. Təsərrüfat ili ərəfəsində və ilin gedişində taxıl məhsullarının alınması yolu ilə zənginləşən müxtəlif adamlar kənd burjuaziyasının nümayəndələri olan möhtəkirlər, tacirlər, yerli və xarici ticarət firmalarının, onların kontorlarının nümayəndələri istehsalçı, bunlar sahibkar kəndli, mülkədarların, xüsusi mülkiyyətçi olan taxıl əkini sahələrinə malik şəxslərin nümayəndələri olub, hazır və ya gələcək satlıq taxılın alınması şərtləri haqqında razılığa gəlir və ya müqavilə bağlayırdılar. Bu kateqoriyadan olan insanların həm dövlət, həm sahibkar kəndlərində tez-tez görünməsi kəndli islahatından sonrakı illər üçün yeni hadisə olsa da, lakin bir neçə ildən sonra sahibkar kəndinin yeni əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafına uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalması hadisələri əvvəlki axarına qaytara bilməsə də, hər hal gec-tez öz axarı ilə getməsi zərurət idi. Azərbaycanın bir sıra qəzalarında - Lənkəranda, Göyçayda, Nuxada, Ərəşdə, Qubada və başqalarında öz alqı-satqı əməliyyatları ilə kifayət qədər şöhrət qazanmış bazarlarda satılan taxıl məhsulunun yarıya yaxını, bəzən də yarından çoxu sahibkar kəndinin payına düşürdü(10-s.100-101).

Lənkəran qəzasının 4 taxıl bazarından ikisi - Asullu və Qızılağac bazarları daha böyük idi və burada hər gün nəinki qəzaətrafı kəndlərdən, hətta qonşu qəzaların kəndlərindən çoxlu satlıq taxıl məhsulu gətirilirdi. İllik taxıl satışı dövriyyəsi yüz min manatlar, bəzi illərdə hətta

milyon manatlar olan belə iri taxılçılıq məhsulları satışı bazarları Göyçay, Nuxa, Ərəş və başqa qəzalarda da var idi. Deyilən vasitəçilər vasitəsilə adı çəkilən bazarlardan alınan taxıl məhsulları Şəki, Yevlax, Yelizavetpol və başqa dəmiryol stansiyaları vasitəsilə hətta, Tiflis, Bakı və s. iri yaşayış-ticarət məntəqələrinə daşınıb aparılırdı(6-s.11-12). Bəzi taxılçılıqla məşğul olunan qəzalarda nisbətən iri yaşayış məntəqələri hesabına bir yox, bir neçə taxılçılıq bazarı fəaliyyət göstərirdi. Məsələn, Lənkəran qəzasında Asullu, Xoll-Təklə, Qızılağac kəndlərində, Quba qəzasında Quba şəhəri və Axti kəndində, Göyçay qəzasında İsmayilli, Vəndam, Nuxa qəzasında Vartaşen, Carabert, Nic, Soltan-Nuxa və s. kəndlərdə həftəlik taxıl satışı dövriyyəsi min pudlarla idi.

Bu bazarlar içərisində elələri də var idi ki, onlarda satılan malların həcmi milyon pudlarla ölçülürdü. XX əsrin ilk onilində Lənkəran qəzasında satılan taxıl məhsullarının orta illik dövriyyəsi 5-6 milyon pud arasında dəyişirdi. Azərbaycan kənd təsərrüfatı istehsalı üçün rekord illərdən biri sayılan 1913-cü ildə qəzanın bir neçə bazarında satılmış taxıl məhsulları 6,2 milyon pudan çox, əldə edilən gəlir isə 4,5-5 milyon arasında olmuşdu(15-s.214).

XIX əsrin sonu - XX əsrin ilk illərində Cənubi Qafqazın iri şəhərlərini əlaqələndirən quru-karvan ticarəti və dəmiryol xətti üzərində yerləşən Ağdaş bazarı taxıl ticarəti əlaqələrinin intensivliyi və miqyası baxımından nəinki Cənubi Qafqaz, habelə imperiyanın digər əraziləri ilə bağlı olan ticarət əlaqələrində çox mühüm rol oynayırdı. Həm Ağdaş, həm adları çəkilən digər bazarlarda alqı-satqı əməliyyatları məhsulun toplanmasından ta yeni səpin işlərinə qədər, yəni təqribən 7-8 ay ərzində davam edirdi.

Əmtəlik taxıl məhsullarının satışında belə bir cəhəti də diqqət cəlb edir ki, istehsal olunan taxılın müəyyən bir hissəsi daxili şəxsi tələbatı və növbəti il üçün toxumluq məhsul ehtiyatı yaradıldıqdan sonra digər qəzalara, hətta imperiyanın digər iri yaşayış məntəqələrinə göndərilirdi. Əsasən dəmiryolla daşınan taxıl məhsulları əsasən taxılçılıq təsərrüfatının aparıcı olmadığı qəzalara və şəhər yerlərinin əhalisinin tələbatını ödəmək üçün göndərilirdi. Lakin bu zaman daşıma - yol və digər əlavə xərclər hesabına əldə olunan gəlir azalır və bu birbaşa ilk növbədə istehsalçı sahibkar kəndlinin maraqlarına zərər vururdu. Nisbətən iri miqyaslı mülkədar malikanələrində və varlı-qolçomaq kəndli təsərrüfatlarının daşınma xərcləri üzündən yaranan zərəri, demək olar, o qədər də çox olmurdu. Əgər nəzərə alsaq ki, ən ucuz nəqliyyat vasitəsi olan dəmiryolla daşınmalar üçün taxıl məhsulunun 1 pudu üçün tacir-vasitəçi və firmaların çəkdiyi xərclər 10-30 qəpik arasında, məsafədən asılı olaraq dəyişilirdi.

Satılıq taxıl məhsulunun daşınmasının böyük bir hissəsi dəmir yol nəqliyyatının payına düşsə də, müəyyən bir hissəsi Kür və Xəzər dənizi vasitəsilə Salyan, Lənkəran və Bakı limanlarına gətirilir və nəhayət sonuncudan Həştərxan limanı vasitəsilə imperiyanın bir çox şəhərlərinə ixrac edilirdi.

Beləliklə, taxılçılıq kənd təsərrüfatı istehsalı sahələri içərisində kapitalistcəsinə inkişaf yoluna daha tez düşmüş və burada feodal-münasibətlərinin bəzi qalıqlarının o cümlədən müvəqqəti mükəlləfiyyətli vəziyyətin 1913-cü ilə qədər qalmasına baxmayaraq əmtəə-kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı baxımından digər istehsal sahələrindən xeyli qabağa getmişdi.

ƏDƏBİYYAT.

1. Аргутинский-Долгоруков А.М. История сооружения и эксплуатации Закавказской железной дороги за двадцать пять лет ее существования (1871-1896 гг.). Тифлис, 1896., 682 с.
2. Т.Т.Вəliyev. XX əsr Azərbaycan tarixi. I cild. Bakı.Təhsil nəşriyyatı. 2009. 560 s.
3. Г.Н.Гасанов. Из истории Североазербайджанской деревни в конце XIX – начале XX вв. Изд-во Тахсил. Баку 2007. 224с.
4. Исмаилов М.А. Сельское хозяйство Азербайджана в начале XX века. Издательство Элм., Баку, 1960. 261 с.
5. Кавказский календарь, № 11, 1907 г., разд. III., с. 330
6. Кавказский вестник. 1901 г., № 2., с.11-12
7. «Кавказское сельское хозяйство» qəz., 1896, № 147
8. «Кавказское сельское хозяйство» qəz., 1898, № 258
9. МИЭБГКЗК., т. VII. ,ч. I, Издательство А.А.Михельсона. Тифлис, 1886, 841 с.
10. Очерки сельского и лесного хозяйства Ленкоранского уезда Бакинской губернии. с. 100-102
11. Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры в XIX – начале XX вв., Изд-во Элм., Баку 1955 г., 295 с.
12. Сборник статических данных о землевладении и способах хозяйства в пяти губерниях Закавказского края. Тип. М.Шарадзе. Тифлис, 1899 г., 841 с.
13. СМИЭБГКЗК. т. IV. Типография М.Д.Ротинианца., Тифлис,1888, 894 с.
- 14.Обзор Бакинской губернии за 1913 г. Тип. Стат.Управ. Бакинского Губернатора. 1913 г., 64 с.
15. А.А.Умаев. Процессы капиталистического хозяйства в сельском хозяйстве Азербайджана в конце XIX –начале XX вв. Издательство Элм., Баку 2002., 529 с.

Ф.БАХШАЛИЕВ**Образование товарно-капиталистических отношений в зерноводстве во владельческом деревне Северного Азербайджана в конце XIX-начале XX вв.**

В статье излагается все изменения в деле образования товарно-капиталистических отношений во владельческой деревне Северного Азербайджана. Указывается, что не только помещики и беки, но и их крестьяне на своих хозяйствах стали производить различные товары все больше и больше. Помещики Северного Азербайджана, постепенно лишившиеся прежних рабочих рук, отдавали свои земли в аренду разным лицам или сами стали вести свое хозяйство по новым капиталистическим правилам. Происходил процесс продажи и закладывание помещичьих земель в банках. Очень часто помещики и беки прибегали к использованию наемного труда в своих хозяйствах

F.BAKHSALİYEV

The formation of capitalist relations in the possessory countryside of northern Azerbaijan in the late nineteenth century

The article describes all the changes in the formation of capitalist relations in the possessory village of Northern Azerbaijan. It is indicated that not only the landlords and backs, but also their peasants began producing different products on their farms, more and more. Landowners of Northern Azerbaijan, gradually lost their former hands, gave their land to rent to different people began to conduct their farms themselves in the new capitalist rules. The process of selling and planting of the landed estates in the banks. Underwent landlords and backs resorted to the use of hired labor on their farms very often.

Rəyçilər: t.e.n. M. Osmanov, t.e.d.A.A.Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti "Slavyan ölkələri tarixi" kafedrasının 18 sentyabr 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (Pr.№01)